

FISURILE DOCTRINEI ECONOMICE SOCIALISTE, SEMNALATE CHIAR ÎN EPOCA APARIȚIEI SALE (SECOLUL AL XIX-LEA)

Eufrosina OTLĂCAN¹

eufrosinaotl@gmail.com

ABSTRACT: Two French professors, Charles Gide and Charles Rist, published in Paris in the year 1909, an important treatise, with five books, under the title *Histoire des Doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours* (History of Economic Doctrines from Physiocrats till our days). In the second and third chapters of the Book IV they had made a critical analysis of the socialist doctrines. The authors explained the social and economic states in the 19th century which led to these theories, and why the main of their theses were wrong. In our paper we name fissures the concepts proved by Gide and Rist as being wrong.

KEYWORDS: socialism, marxism, neo-marxism, capital, surplus value, class struggle

Introducere: despre termenul „socialist” de-a-lungul timpului

Istoria trăită în secolul al XX-lea de popoarele din estul Europei a fost dominată de dictatura „socialismului științific”, bazată pe slogane spicuite din doctrina economică elaborată de Karl Marx în volumul I al trilogiei sale „Capitalul”.

Astăzi, Enciclopedia Britannică definește socialismul ca fiind: Sistem de organizare socială, în care proprietatea privată și divizarea veniturilor sunt supuse unui control al societății. Dicționarul universal ilustrat al limbii române (Editura Litera, 2011) dă definiția socialismului ca fiind doctrină economică, politică, socială care susține omogenizarea socială, chiar dispariția proprietății private și înlocuirea acesteia cu proprietatea colectivă, controlată de societate sau chiar de stat.

¹ Prof. univ. dr., vicepreședinte al Diviziei de Istoria Științei a CRIFST al Academiei Române.

Definițiile date acum 200 de ani doctrinelor economice care se intitulau „socialiste” diferă, evident, de ceea ce se consideră astăzi a intra în sensul acestei teorii.

În Occidentul Europei nu există fobia termenului de “socialist”, căci s-a mai păstrat un sens inițial, cel de a fi alături de cei săraci, așa cum au gândit Robert Owen și Charles Fourier, creatorii socialismului utopic. De exemplu, Parlamentul Uniunii Europene are în componență și Partidul Europeanilor Socialiști (PES), care pune în centrul doctrinei sale valorile comune ale democrației, egalitatea, solidaritatea și dreptatea socială.

În lucrare vom urmări istoria succesiunii doctrinelor numite socialiste și unele fisuri ale acestor teorii, așa cum au fost descrise, explicate și publicate la anul 1909 de profesorii francezi de economie, Charles Gide și Charles Rist. În ordinea cronologică și a impactului asupra societății, va fi vorba de *Socialismul de Stat*, despre *Marxism* și Școala marxistă, despre *Neo-marxism*.

Socialismul de Stat

Odată cu dezvoltarea industrială în țările Europei occidentale, serii de gânditori care nu s-au numit socialiști, au fost preocupați să dea soluții pentru ameliorarea condiției de viață a muncitorilor. *Sismondi* (1773–1842) a fost primul care a formulat ideea că societatea industrială tinde să se dividă în două clase absolut distincte, clasa celor care muncesc și clasa celor care au, deci în săraci și bogați, iar libera concurență grăbește separarea și face să dispară ranguri intermediare. Saint-Simon (1760–1825) și adepții teoriei lansate de acesta, saint-simonienii, anticipau doctrinele socialismului, căci vedeau soluțiile pentru o societate mai bună date de un Guvern economic, sub care națiunile să se transforme în asociații productive, dar fără a cere abolirea proprietății private. Cei care primii și-au zis socialiști au fost asociaționiștii, Robert Owen (1771–1858) și Charles Fourier (1772–1837), care au și încercat să creeze un mediu social favorabil, confortabil pentru cei ce muncesc.

La începutul secolului al XIX-lea începea să dispară entuziasmul pentru libertatea economică și inițiativa individuală, luând amploare apelurile la intervenția Statului în organizarea economică și socială. Se naște o doctrină nouă, „socialismul de Stat”, numită „socialism de catedră” în Germania. Aici, în 1832, economistul Hermann arăta că interesul individual adesea este contrar interesului public; ideea venea să contrazică teoria

lui Adam Smith, conform căreia interesul individual ar fi suficient tuturor cerințelor economiei naționale.

Friedrich List (1789–1846), ale cărui idei au stat la baza Comunității Economice Europene, vorbește despre opoziția dintre interesele imediate ale particularilor și interesul permanent și durabil al națiunii. Stuart Mill (1806–1873) în cartea sa „Principii de economie politică”, dă exemple de interes privat în contradicție cu cel general: serviciile publice de apă și de gaz constituie monopoluri în care antreprenorul individual va urmări cu necesitate profitul maxim. În cea mai mare parte a cazurilor descrise de el, Stuart Mill e dispus să accepte intervenția Statului: „Persoanele care cred să poată stabili ordinea economică doar cu ajutorul concurenței și al interesului personal, *se lasă abuzate de un miraj* sau se îndreaptă spre un *cerc de erori*. Lucrările publice sunt, nici mai mult nici mai puțin, decât treburi de Stat”.

Toți adeptii doctrinei socialismului de Stat admit în diverse grade intervenția Statului în relațiile economice, dar libertatea rămâne principiul fundamental al politicii economice, încetând însă de a mai fi un principiu științific.

Socialismul de Stat nu este doar o doctrină economică, ci se sprijină pe un anumit ideal de dreptate și pe o concepție particulară a societății și a Statului. Principiile lui nu sunt economice ci socialiste: ei voiau să repare nedreptățile prezente, dar și să pregătească o societate viitoare, fără zguduirii bruște.

Caracteristic Socialismului de Stat generat în Germania este spiritul autoritar, bazat pe succese politice și chiar pe recurgerea la război pentru a asigura cu orice preț dominația prusacă în Europa, promovată de cancelarul Bismark (n. 1815 – d. 1898), ceea ce făcea să capete tot mai mult teren ideea întăririi rolului statului în Germania. Această țară, de fapt Prusia, căci era înainte de unificare, era departe de dezvoltarea mării industrii capitaliste din Franța și Anglia, de aceea și revoluția din 1848 în Germania a avut un caracter aproape exclusiv politic. Dar după 1848 industria germană a luat o dezvoltare rapidă, s-a născut o clasă muncitoare veritabilă. În 1869 ia naștere partidul social democrat al muncitorilor, iar șefii acestuia, Liebnicht și Bebel, sunt aleși deputați în noul Reichstag al Germaniei de Nord.

La congresul de la Eisenach din 1872, unde participanții erau profesori, economiști, funcționari, Statul este proclamat „marele Institut moral de educație a umanității”, căruia i se cerea „să fie animat de un mare ideal, care „ar fi” de a face să participe o parte din ce în ce mai numeroasă a

poporului nostru la toate bunurile ridicate de civilizație”. Pentru socialiștii de Stat („de catedră”) există o solidaritate morală între indivizi și clase ale aceleiași națiuni, mai profundă decât cea economică, rezultând din comuniunea de limbă, de morală și de instituții politice. Statul este organul acestei solidarități morale și de aceea nu are dreptul să rămână indiferent la mizeriile materiale ale unei părți a națiunii. Ei preiau idei anterioare: nu condamnă profitul, mențin proprietatea privată ca instituție fundamentală; Statul are grijă ca la repartiție să se respecte regula morală, instrumentul fiind impozitul. Se justifică administrarea de către Stat a apelor, pădurilor, drumurilor, canalelor, naționalizarea căilor ferate sau chiar a băncilor emitente. Caracterul esențial al socialismului de Stat nu este, ca la socialiști, o critică precisă a proprietății și a veniturilor fără muncă, ci este, mai ales, moral și național. Unitatea națională ar fi menținută de o dreaptă repartiție, o bunăstare a clasei muncitoare. În Germania conservatorismul inteligent al guvernării cancelarului Bismark, aproape absolut, a realizat, în afara oricărei doctrine, o parte a programului socialismului de Stat. De exemplu, legile asigurărilor pentru invaliditate, asigurării la bătrânețe, asigurării pentru accidente, au fost votate în 1881 și 1889. Dar Bismark nu-și dorea alte legi proprii protecției muncitorilor, precum durata zilei de muncă, repaus săptămânal, igiena și inspectarea fabricilor.

Socialismul de Stat a servit drept drapel tuturor celor care au înțeles necesitatea de a limita abuzurile sociale ale libertății economice împinse la extrem, celor care erau preocupați de situația mizeră a unei clase muncitoare din ce în ce mai numeroase.

Marxismul și școala marxistă

Karl Marx (5 mai 1818 – 14 martie 1883) a fost unul dintre fondatorii faimoasei asociații „Internaționala”, devenită sperietoarea tuturor guvernelor Europei de la 1863 la 1872. Marx n-a fost un revoltat de talia rivalului său Bakounine și nici un tribun de talia lui Lassalle. A fost un om de cabinet, bun tată, muncitor neobosit și de o imensă cultură intelectuală (scrie Charles Gide² la pagina 519, nota de subsol).

Cea mai celebră dintre lucrările sale, deși adesea citată fără a fi fost citită, este “Capitalul”, volumul I, publicat în 1867; celelalte două volume au fost publicate după moarte sa, în anii 1885 și 1894, prin grija lui Engels.

² Profesor de economie socială la facultatea de drept a Universității din Paris.

Despre valoare și capital

Marx începe prin a enunța categoric că munca este nu doar măsura sau cauza tuturor valorilor, dar însăși substanța valorii. După acesta, comun tuturor mărfurilor este „cantitatea de muncă pe care o conține, mai mult sau mai puțin” – deci nu utilitatea. Patronul este numit capitalist, el cumpără forța de muncă (*Arbeitskraft*) a muncitorului și dispune de ea după bunul său plac. O oră sau o zi de muncă umană costă cantitatea de substanțe necesare întreținerii în stare de producție a muncitorului în timpul unei zile sau a unei ore. Bani pe care-i primește lucrătorul nu reprezintă decât costul acestor substanțe. Această valoare nu este egală cu valoarea produselor acestei munci. Deci munca umană, în condiții normale, lasă un excedent din valoarea produsă asupra valorii consumate. În timp ce capitalistul vinde produsul a 10 ore de lucru, nu-i dă muncitorului decât echivalentul a 5 ore de muncă, păstrând excedentul. Acest excedent este numit de Marx plus-valoare. Surplusul orelor de muncă neplătite, cele care generează plus-valoare, este numit supra-muncă, muncitorul nu profită de ea, iar capitalistul se îmbogățește. Interesul capitalistului, în demonstrația lui Marx, este:

a) Să lungească cât mai mult posibil durata zilei de muncă

b) Să micșoreze numărul orelor consacrate reproducerii materiilor de subsistență a muncitorului. Această reducere se realizează spontan, ca efect al perfecționărilor industriale sau prin organizarea societăților cooperative de consum, economiate așa zise filantropice, folosirea femeilor și copiilor, care se hrănesc cu mai puține alimente decât muncitorii adulți. De aceea impunerea legilor care reglementează munca femeilor și copiilor a dejucat această tactică.

În ceea ce privește capitalul, Marx distinge două categorii:

1. Cel care servește la întreținerea populației muncitoare, sub formă de salarii sau de subsistență; economiștii l-au numit fond de salarii, Marx l-a numit “capital variabil”, afirmând că acesta nu produce direct, prin el însuși, dar fiind consumat prin muncă, generează plus-valoare.

2. Capitalul care servește și ajută muncii, investit în instrumente, mașini, construcții, pe care Marx îl numește „capital constant”. Acesta nefiind absorbit și valorificat prin muncă umană, nu poate genera plus-valoare. Dar este produsul unei munci, valoarea lui fiind dată de numărul de ore pe care-l încorporează. Această valoare se regăsește în valoarea produsului finit; economiștii îl numesc „amortisment”.

Concluziile lui Marx au fost comentate și explicate chiar de el însuși în volumele următoare, II și III ale cărții „Capitalul”.

Profesorul de economie Charles Gide de la Universitatea din Paris scria la 1909 că demonstrația lui Marx nu este susținută și că nu sunt prezentate dovezi (p. 523).

În această privință, argumentele profesorului Gide sunt următoarele:

Rata profitului, care implică și valoarea produsului, este reglată de concurență, deci de cerere și ofertă, fără nicio legătură cu cantitatea de muncă folosită. Era cunoscut faptul că antreprenorului, în loc să-i scadă beneficiile în măsura în care folosește mai puțină muncă umană, îi vor crește. Această contradicție este una dintre fisurile care vor antrena prăbușirea majestuosului document marxist.

Legat de cele două categorii de capital, teoria lui Marx dezvoltă următoarele idei, caracteristice, subliniate de Charles Gide:

a) Orice criză ține de o ruptură a echilibrului între capitalul variabil și capitalul constant, pentru că acesta crescând fără încetate, la un moment dat e lipsit de bază, antrenează prăbușirea unei părți a capitalului constant, permite plus-valorii să-și reia avântul până la o nouă exagerare a capitalizării, care va antrena o nouă criză și așa mai departe.

b) Dezvoltarea pauperismului este rezultatul însuși din aceste crize și din șomaj. Clasa capitalistă devine incapabilă să guverneze, căci ea nu mai poate să asigure sclavilor săi subsistența care să le permită să suporte sclavia. Trebuie să-i hrănească, în loc să fie hrănită de aceștia.

c) Înmulțirea societăților pe acțiuni face ca proprietatea individuală să se volatilizeze în zdrențe de hârtie; se reduce la un titlu, devine într-adevăr anonimă. Profitul apare în toată goliciunea lui, ca dividend independent de orice muncă prestată de muncitor. Funcția patronală nu mai are caracter de conducere, de inițiativă, de muncă personală, se descompune în două funcții – pe de o parte cea de mare acționar parazitar, de cealaltă parte de gerant salariat.

Și profesorul dă un citat din „Manifestul Comunist”: „Comuniștii au dreptul, într-adevăr, să-și rezume teoriile în formula abolirea proprietății private”. Mai târziu lozinca devine abolirea salariatului. Pentru aceasta, mijlocul este să se ia instrumentele de la capitaliști și să se dea muncitorilor – nu individual (ar fi imposibil în noile condiții de producție), ci colectiv: socializarea instrumentelor de producție, pământului, solului, subso-lului, fabricile, capitalurile. Produsul muncii va fi repartizat, defalcarea

făcându-se după cheluielile de interes comun, după munca fiecăruia. Astfel va dispărea supra-munca și plus-valoarea pe care o generează.

Școala marxistă

„Capitalul” a fost nu doar prima carte a Comunismului critic, dar și ultima carte de Economie burgheză. Marxismul continuă și respectă economia politică, iar când îi atacă violent pe economiști, e pentru a le arăta că nu l-au înțeles. Dar ceea ce va părea surprinzător, el continuă să respecte *capitalismul*. Admiră marea operă pe care a săvârșit-o, rolul revoluționar pe care l-a jucat, pregătind cuibul în care se va instala colectivismul, fără a avea nevoie de nimic altceva.

Marxismul se distanțează de școlile socialiste franceze anterioare, în care ideea de dreptate și fraternitate are un loc important. Marx și discipolii săi profesază față de ideologie un dispreț care n-are egal decât la Napoleon. La ei nu e vorba de a ști ce va fi cel mai drept, ci ce va fi, pur și simplu. Raporturile sociale, chiar cele de ordin mai înalt, pentru politici, literatură, artă, morală, religie, toate sunt explicate ca fapte de ordin economic. Concepția materialistă părea să excludă din marxism orice preocupare morală, orice sentimentalism, să reducă chestiunea socială la o „chestiune de stomac”. De aceea a fost dificil să fie acceptată de socialiștii francezi. Socialiștii din prima jumătate a secolului XIX au îmbrățișat într-un larg umanism pe toți oamenii, fără deosebire, muncitori sau burghezi (Owen, Saint-Simon, Fourier). Altfel stau lucrurile cu marxismul, care respinge violent orice înțelegere cu burghezia, nu doar cu capitaliștii, dar și cu intelectualii și „orice suprastructură a straturilor care formează societatea oficială”. Pentru marxiști adevăratul socialism nu este altul decât mulțimea intereselor clasei muncitoare și realizarea sa integrală nu este posibilă decât cu venirea definitivă a acesteia la putere.

Dacă întotdeauna socialismul n-a fost decât discordia între săraci și bogați, dar pe terenul unei dreptăți distributive la care se angaja, la marxism acest antagonism se erijează ca o lege științifică sub numele de luptă de clasă – clasa muncitoare contra clasei capitaliste, ceea ce nu este același lucru cu săracii contra bogaților, nu este vorba de o diferență cantitativă ci de una constitutivă.

Marxismul se diferențiază de cea mai mare parte a școlilor socialiste precedente, printr-un caracter net revoluționar și chiar, se spune adesea, catastrofic.

Criza marxismului. Fisurile doctrinei marxiste

Dacă „luăm” – spune autorul cărții apărută la Paris în 1909 – una câte una teoriile economice ale lui Marx, vom vedea că nu e niciuna care să nu fi fost zdruncinată și că pentru cea mai importantă nu rămâne nimic în picioare.

Chiar în secolul apariției sale, criza marxismului apare sub două forme: reformismul și sindicalismul.

Se poate spune că această muncă de demolare este în parte opera postumă a lui Marx însuși, pentru că publicarea ultimelor sale volume au trezit atenția asupra unor contradicții grave, care păreau a reieși din apropierea acestor volume cu primul și că astfel marxismul a suferit de însăși legea pe care el o prezicea regimului capitalist, aceea de auto-distrugere.

În privința teoriei fundamentale, aceea a plus-valorii, astăzi (în 1909) cea mai mare parte a marxiștilor se raliază din ce în ce mai mult teoriei “utilității finale” sau aceleia de „echilibru economic”. Marx însuși, în ciuda afirmației sale despre valoarea muncii, este obligat să admită fără încetare, implicit sau explicit, că valoarea depinde de cerere și ofertă.

Dacă munca nu creează în mod necesar valoare sau dacă valoarea poate fi creată și în afara muncii, atunci nimic nu dovedește că munca generează neapărat valoare, nici că, în consecință, profitul capitalistului constă în munca neplătită.

Citim observația făcută la anul 1909 (cartea citată, paginile 547, 548): Nu se vede deloc ceea ce Marx a adăugat ca demonstrație logică, iar vechea discuție despre a ști dacă exploatarea muncitorilor, dacă veniturile atinse de clasele așa-zise leneșe, corespund sau nu unei creeri reale de valori, rămâne deschisă. Urmează și ceea ce i se recunoaște ca merit: “Se poate spune doar că prin expunerea istorică pe care a făcut-o regimului capitalist, Marx a adus unele dovezi foarte impresionante și într-adevăr în aceasta constă partea cea mai solidă a operei sale”. Și tot în această carte citim că: Dacă este de netăgăduit că marile întreprinderi devin din ce în ce mai numeroase și din ce în ce mai puternice, nu s-a demonstrat că ele elimină mica industrie și micul comerț. Vedem fără încetare că invenția nouă, ca fotografia, bicicletele, aplicațiile casnice ale electricității, gustul pentru flori, face să răsară o mulțime de mici industrii și mici comerțuri.

Afirmația lui Marx că exproprierea de mâine va fi mult mai ușoară ca cea din trecut, pentru că va fi suficient “să fie expropriați unii în profitul maselor” este cu totul inexactă.

„Declinul proprietății burgheze” nu apărea nici ca inevitabil, nici ca iminent... Această proprietate formează partea indispensabilă a majorității: or, nu s-ar putea spera să se ralieze la un program care ar cere propria expropriere.

Voi observa faptul că în primii ani ai secolului XX nu se putea crede că, pentru a realiza revoluția socială, pentru socializare, să se treacă de această masă enormă de țărani, meșteșugari, proprietari de mici magazinașe, și nu prin recurgere la forță, ci pe cale parlamentară. Istoria secolului XX a dovedit-o cu prisosință, recurgerea la forță a realizat imposibilul.

Criza marxismului: reformismul și sindicalismul

a) *Neo-marxismul reformist* prezentat de profesorul Gide se referă la cel al lui M. Bernstein, adepții fiind numiți neo-marxiști.

Neo-marxiștii nu neagă lupta de clasă, dar o atenuează, nu o mai prezintă ca pe un duel pe viață și pe moarte. Reprezentarea societății în două straturi suprapuse este prea simplistă – sunt și alte lupte angajate: fabricanți și rentieri, fabricanți și comercianți – iar, în timpurile moderne, între partide, chiar în sânul clasei muncitoare, între sindicaliști și nesindicaliști, între sindicatele roșii și sindicatele galbene. Neo-marxismul nu crede în teza catastrofică, crizele economice nu mai apar ca fiind așa de amenințătoare ca la Marx și nici nu a subscris la materialismul istoric. M. Bernstein afirmă că necesitatea evoluției tehnico-economică determină din ce în ce mai puțin evoluția altor instituții sociale: “socialismul este o mișcare, “mișcarea este totul, scopul final nu e nimic”.

b) *Neo-marxismul sindicalist*

În timp ce doctrina marxistă era pe cale să se volatilizeze, pe de altă parte se împăca și se verifica din plin – cel puțin așa pretin unii discipoli – într-o mișcare (de data aceasta în sensul practic al cuvântului) exclusiv muncitorească, în acțiunea sindicală. Nu este vorba aici de sindicalismul reformat, care se cheamă și trade-unionism (Bernstein și școala neo-marxistă) – este vorba de sindicalismul militant, reprezentat în Franța de Confederația Generală a Muncii.

Între marxism și acest sindicalism nu este deloc vorba de o legătură gândită și conștientă: muncitorii care dirijează C.G.M., fără îndoială că nu l-au citit pe Marx și nu se gândesc deloc să-i aplice doctrina. Dar aflăm recent (1909) că programul C.G.M. corespunde admirabil doctrinei marxiste:

– Afirmând caracterul exclusiv muncitoresc al socialismului. Nu doar nici o înțelegere cu patronii și capitaliștii, dar de acum înainte nici cu intelectualii și politicienii; sindicatul profesional muncitoresc neconținând, prin definiție, decât muncitori și nepreocupându-se decât de interesele muncitorilor. Nici un mijloc nu dezvoltă mai bine “conștiința de clasă”, adică sentimental comunității de interese care trebuie să unească proletarii contra tuturor celor avuți. Conștiința nu ar apărea decât acolo unde e organizație – de aceea sindicatul este ceea ce trebuie pentru a transforma vechea concepție socialistă în veritabil socialist. Marx nu putea prevedea această putere când scria, observă autorul, profesorul Gide.

– Afirmând și realizând în practică zilnică lupta de clasă, singura bună, revoluționară, cea dintre salariați și capitaliști, cea născută din conștiința de clasă, care folosește toate mijloacele de război, greve, violență – înlătură orice concurs al claselor burgheze, orice intervenție a Statului, orice concesie și nu vrea să datoreze ceva decât ei însăși, acțiunii directe. Trebuie să întrețină spiritul de luptă, pentru a întreține flacăra – aceasta este sarcina socialismului. Această luptă este de acum înainte unicul obiect de activitate a sindicalismului revoluționar, care nu se mai preocupă, ca socialiștii de altădată, de organizarea muncii și a societății.

– Reprezentând teza catastrofică, nu sub forma crizei capitaliste, ci sub cea a grevei generale.

În aceste ultime concluzii pe care le-am extras din cartea de teorie economică scrisă acum mai bine de 100 de ani, constatăm că teoria marxistă ajunge și în acțiunea practică a actualei faze a societății capitaliste.

Studiind istoria doctrinelor economice, chiar și doar oprindu-ne la secolul al XIX-lea, ne putem explica și înțelege în profunzime viața economică și socială care ne-a fost impusă în a doua jumătate a secolului al XX-lea, dar și fenomenele economice și sociale pe care le trăim astăzi.

Bibliografie:

- [1] Gide, Charles; Rist, Charles, „*Doctrines économiques depuis les phisycrates jusqu'à nos jours*”, Librairie de la Société du Requeil, f.a.;
- [2] Sirey, J. B. et du Journal du Palais, Ancienne Maison L. Larose & Forcel, Paris, L. LAROSE & L. TENIN, Directeurs, 1909